

La Gran Guardia de Cantallops. Una posició defensiva de 1945 a la frontera empordanesa

Miquel Serrano Jiménez^{a*}

^a Llicenciat en Història de l'Art. Universitat de Girona
Màster de Gestió de Patrimoni Cultural a l'àmbit local (IPAC-UdG)

RESUM

Després de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), la frontera entre Espanya i França a la zona de l'Empordà es va convertir, com altres parts del Pirineu, en un espai estratègic i prioritari de defensa militar on es van succeir diverses fases de construcció d'elements defensius com a conseqüència de les posicions polítiques i militars del govern dictatorial d'Espanya en relació amb els esdeveniments de la Segona Guerra Mundial (1939-1945). A diferents punts de la frontera empordanesa, entre els quals el poble de Cantallops, es van construir múltiples estructures defensives per fer front a diverses amenaces potencials procedents de la frontera francesa. Al poble de Cantallops, un regiment d'infanteria de l'exèrcit espanyol va construir unes obres de defensa al llarg de 1945, anomenades *Gran Guardia Cantallops* i *Punto de Apoyo n° 8*, que s'han mantingut pràcticament intactes durant més de 70 anys fins avui, moment en què alguns investigadors i historiadors s'han proposat de posar en valor aquests elements del patrimoni arquitectònic, militar, històric i cultural.

Paraules clau: *Gran Guardia*, Guerra Civil espanyola, Segona Guerra Mundial, Frontera, Pirineu, Franquisme, Cantallops, Patrimoni arquitectònic, militar, històric i cultural.

The Gran Guardia of Cantallops. A defensive position from 1945 at the Empordà border

ABSTRACT

After the Spanish Civil War (1936-1939) the border between Spain and France in the area of Empordà became, like other parts of the Pyrenees, in a strategic and priority military defense where it happened several construction phases of defensive elements as a result of political positions and government military dictatorship of Spain in relation to the events of the Second World War (1939-1945). At different points of the Empordà border were built many defensive structures to face various potential threats from the French border.

In the village of Cantallops an infantry regiment of the Spanish Army built defensive works throughout 1945, named Gran Guardia Cantallops and Punto de Apoyo n°8, and have remained almost intact for more than 70 years until today, when some researchers and historians are trying to recover as elements of architectural heritage, military, historical and cultural.

Keywords: *Gran Guardia*, Spanish Civil War, World War II, Border, Pyrenees, Francoist Dictatorship, Cantallops, Architectural, military, historical and cultural heritage.

* Correspondència: Miquel Serrano
E-mail: req1980@yahoo.es

Recepció: 25/06/2018 • Acceptació: 29/09/2018

DOI: 10.2436/20.8010.01.242

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 49 (2018), pàg. 113-131

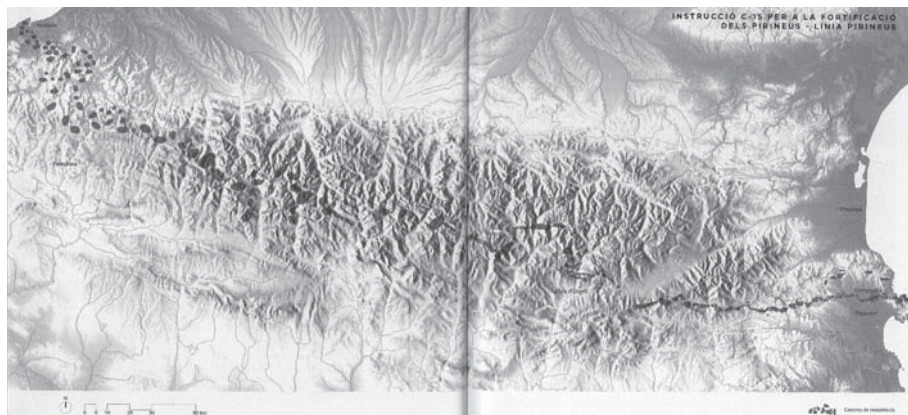
INTRODUCCIÓ

Després de la Guerra Civil espanyola, entre 1940 i 1950, el Pirineu va esdevenir una zona defensiva estratègica per a l'exèrcit espanyol. El Pirineu català estava militaritzat i comptava amb el desplegament de sis divisions. La presència militar es va fer més que evident¹ i es van construir successives i diverses defenses militars. Més o menys amagades entre la vegetació, encara romanen bona part de les restes d'aquestes posicions militars situades estratègicament per a controlar les principals carreteres i accessos de la comarca.

Aquestes construccions defensives dels inicis de la dictadura franquista, relativament desconegudes o poc utilitzades culturalment i turística, són unes mostres de patrimoni històric, arquitectònic, militar i cultural molt interessants i també una bona manera d'entendre el context en què van ser pensades i executades.

L'origen dels búnquers cal buscar-lo a partir de l'inici de la Segona Guerra Mundial, quan es va veure la necessitat de demostrar una voluntat de defensar el nou estat franquista, que s'autoanomenava *La Nueva España*, davant l'imminent estat de conflicte a escala europea.

La zona fronterera es va veure sotmesa a una vigilància permanent a fi de controlar el pas de persones, tant d'entrada com de sortida, sobretot en els principals passos. A aquest control es van sumar la projecció i execució de diferents i successives defenses militars que van comportar la militarització de les fronteres, cosa que va significar al voltant de vint anys de convivència amb contingents militars més o

Mapa dels Centres de Resistència previstos el 1944 a partir de la Instrucció C-15 (Mapa d'Adela Geli inclòs al llibre Recórrer la Garriguella fortificada. Desxifrant els búnquers: Arquitectura i paisatge. Institut d'Estudis Empordanesos i Adela Geli, 2016).

1. A mitjan 1945 a les proximitats de la frontera catalana amb França al voltant dels Pirineus es van desplegar les Divisions 41, 42, 111, 113, 123 i 142, a banda de dues més de reserva. Font: *Els fortins de Franco. Arqueologia militar als Pirineus catalans* (Josep Clara Resplandis, 2010, p. 21).

menys quantiosos que feien bàsicament funcions defensives, de construcció de pistes forestals militarment estratègiques, d'ordre públic i control social als pobles empordanesos fronterers amb França.

Tot i que els estudis per a la defensa de la frontera van començar abans del final de la Guerra Civil espanyola, no és fins a finals de 1939 que es comencen a dur a terme les diverses planificacions i execucions de fortificacions i carreteres al voltant dels principals accessos fronterers en diferents fases, successives i superposades, entre 1940, 1943 i 1945-1955.

El 1944, amb la *Instrucción C-15*,² es va iniciar el més gran dels projectes defensius, però abans d'aquesta construcció gairebé faraònica hi va haver altres construccions defensives prèvies, com l'organització D-1,³ construïda el 1940, l'organització C-6,⁴ construïda el 1943 a la Jonquera, i les *Grandes Guardias*,⁵ construïdes a diversos pobles de la frontera pirinenca entre 1945 i 1946. Dins aquestes diferents fases constructives de defenses militars a l'Empordà entre 1939-1955, les primeres fases

2. *L'organización C-15* es va desenvolupar a partir de l'agost de 1944, data en què es va signar la *Instrucción C-15*. És el projecte defensiu i militar més gran de la postguerra, ja que ocupava tot el Pirineu, del Cantàbric al Mediterrani, amb 450 km d'una línia defensiva no lineal, poc profunda, adaptada al terreny, i basada en milers de búnquers que conformaven desenes de centres de resistència. Aquest canvi en ambició i extensió en el plantejament de l'organització defensiva està relacionat amb el desenllaç de la Segona Guerra Mundial, amb una renovació de la cúpula militar i amb el canvi d'objectius defensius, més relacionats amb una eventual incursió des de França d'un nou exèrcit republicà espanyol amb suport aliat que no pas una possible invasió de l'exèrcit alemany que podia haver-se suposat entre 1942 i 1943, quan els alemanys van ocupar França totalment. L'organització C-15 és popularment coneguda com a *Línea Pirineos* o *Línea P*, tot i que el nom que apareix a la documentació és *Organización Defensiva Pirineos*. També es pot considerar com a *Organización Defensiva Pirineos* tot el conjunt de projectes i sistemes defensius militars de la zona pirinenca entre 1939 i 1955, tot i que la C-15 n'és el projecte més important i generalment se sol utilitzar com a sinònim d'aquesta.
3. La *Instrucción D-1* es va desenvolupar entre 1939 i 1940 per contenir possibles incursions des de França des de la carretera general amb dues posicions defensives, una a la Jonquera i una altra a la vall del riu Muga, amb poques construccions però de grans dimensions i amb estructures modulars internes, de les quals només es van construir dos observatoris militars (O1 i O2, a Mont-roig i Agullana).
4. La *Línea de Vigilancia y Seguridad*, també coneguda amb el nom de *Organización C-6*, es va desenvolupar a partir del juliol de 1940, data en què es va signar la *Instrucción C-6*, que especificava les directrius conceptuals específiques que havia de seguir aquesta organització defensiva que es va construir bàsicament al llarg de 1943. La prèvia construcció dels observatoris de Mont-roig a Darnius, on hi havia el comandament de la Divisió 42 i de can Palau a Agullana, des d'on es dirigia el Sector del Portús, va complementar-se amb la construcció parcial de dos centres de resistència dels cinc previstos entre la Jonquera i la Vajol. Aquests cinc *Centros de Resistencia* –uns conjunts d'obres per a exercir el control defensiu, previstos per a un batalló (600 persones)– conformaven un sector territorial: els CR números 8, 9, 10 i 11 al voltant de la Jonquera i el núm. 12 sota el coll de Lli. De fet, només es van construir parcialment, amb búnquers de nius de metralladora i canons antitanc, els CR 10 i 11 de la Jonquera i quatre noves pistes militars fetes de nou el 1940-41 per tal de satisfer les necessitats del sector, l'objectiu de les quals era servir d'alternativa a Figueres i la carretera general de França. Aquestes són la carretera d'Avinyonet a Llers, la prolongació de la carretera de Pont de Molins a les Escaules, fent-la arribar fins a Boadella, la de Pont de Molins a Biure i la de Darnius a mas Genís (Agullana), on es desplegava bona part de l'artilleria del sector.
5. Les *Grandes Guardias* eren unitats defensives (punts de suport) independents formades per diversos emplaçaments d'artilleria connectats a través de trinxeres i excavacions amb previsió de dotació d'una companyia (100 persones), per les més petites, i d'un batalló (600 persones), les més grans. Van ser construïdes, a la zona de l'Empordà, pels regiments d'infanteria *Badajoz 26*, *Jaén 25* i *Alcántara 33*.

van ser construïdes per regiments de fortificació i sapadors amb obres de formigó (búnquers) però les *Grandes Guardias* les van executar regiments d'infanteria, amb obres de pedra seca (trinxeres).

LES TRINXERES DE CANTALLOPS: LA GRAN GUARDIA / PUNTO DE APOYO Nº 8

D'entre tots aquests projectes ens centrem aquí en les *Grandes Guardias*. El 1945, com a complement defensiu a la zona fronterera, es van projectar i construir un seguit de fortificacions de campanya (trinxeres) anomenades *Grandes Guardias* i també *Puntos de Apoyo o Posiciones*. Entre aquestes, projectades i construïdes per regiments d'infanteria, hem pogut resseguir o documentar les d'Agullana,⁶ la Jonquera,⁷ Cantallops, Vilartolí (Sant Climent Sescebes),⁸ Espolla⁹ i Rabós,¹⁰ tot i que és possible que existissin altres posicions previstes i potser també executades, a Vilamaniscle, Colera i Portbou amb la intenció de cobrir i defensar aquesta part de la frontera.¹¹ Val a dir que no van ser obres circumscrites únicament a la frontera empordanesa, ja que de projectes constructius de *Grandes Guardias* també hi ha constància documental en altres pobles fronterers de la Garrotxa i el Ripollès.

6. A Agullana s'han identificat restes d'obres d'una *Gran Guardia* al voltant del mas Mallol.

7. La *Gran Guardia* de la Jonquera, anomenada *Gran Guardia nº 1*, va ser projectada i construïda pel *IV Batallón del Regimiento de Infantería Badajoz nº 26* al sud del còrrec de les Vinyes i a la serra dels Bancs, on es van complementar els búnquers construïts allà el 1943 dins l'*Organización C-6*. Era la *Gran Guardia* més gran i amb més dotació, per estar sobre la carretera internacional. Hi havia una previsió de dotació de 18 emplaçaments amb 18 fusells metralladors, 11 metralladores, 4 canons d'infanteria, 8 canons antitancs, 4 metralladores antiaèries i 2 morters de 81 mm. Arxiu General Militar d'Àvila (AGMAV,C.3323,1,2).

8. La *Gran Guardia* de Sant Climent (*Posición n 07*) està situada al nord de Vilartolí.

9. A Espolla, s'han identificat restes d'obres de defensa al voltant del dipòsit d'aigua camí del coll de Banyuls, a un quilòmetre al nord-est del poble. A la documentació d'Arxiu referent a la *Posición nº 6* d'Espolla (AGMAV,M.2061,3), amb croquis i descripcions similars a la documentació de la *Posición nº 8* de Cantallops, la dotació teòrica de les trinxeres d'Espolla estaria composta per dos morters de 50 mm, quatre canons antitancs, dues metralladores i sis fusells metralladors. Cal agrair a Anna Ros, professora de música i regidora de Cultura de l'Ajuntament d'Espolla, i a Josep Maria Tegido *Gustinet*, militant de la cultura, les indicacions per localitzar les restes d'aquestes obres militars i a l'historiador i membre de la Fundació Cultural Fortaleses Catalanes, Joan Manuel Alfaro Gil, per facilitar l'accés a la documentació sobre la *Posición nº 6* d'Espolla.

10. A Rabós, la *Posición nº 5* està situada al serrat del Pont, un turó pròxim al poble de Rabós, sense trinxeres excavades, només amb emplaçaments d'armament sobre estructures d'acumulacions de pedres petites i mitjanes.

11. Segons els historiadors Joan Manuel Alfaro Gil i Pablo de la Fuente es van projectar 12 *Grandes Guardias* des de Maçanet de Cabrenys fins a Portbou. La *Gran Guardia* de la Jonquera era la número 1, la de Rabós la 5, la d'Espolla la 6, la de Vilartolí la 7 i la de Cantallops, la 8. L'existència d'aquests altres projectes de defensa militar a la comarca amb forma de trinxeres obre un interessant camp d'estudi d'aquestes petites posicions militars estratègiques que hauria d'incloure la identificació, localització, comparació i descripció d'aquestes altres posicions en relació amb les obres projectades. És possible que algun d'aquests projectes no s'arribés a construir o bé no s'arribés a construir tal com estava projectat.

Aquestes obres, complement de la defensa fronterera, reberen originàriament el nom de *Grandes Guardias*, però ràpidament passaren a anomenar-se *Puntos de Apoyo* i van rebre una numeració aparentment correlativa. Per començar, però, centrarem el nostre interès en les construccions militars de Cantallops, que són l'objecte d'aquest article.

El poble de Cantallops, durant la dècada de 1940 i 1950, va conviure amb diferents destacaments militars que vigilaven el poble i controlaven la frontera francesa entre la Jonquera i el Puig Neulós.

Com a poble fronterer, Cantallops també va ser considerat com a zona estratègica i com a punt secundari de penetració militar enemiga. S'hi van construir, al llarg de l'any 1945, diverses obres militars, anomenades en la documentació *Gran Guardia Cantallops, Posición nº 8 i Punto de Apoyo nº 8* plantejades totalment al marge de les posicions militars permanents (búnquers) del sector del Pertús ja construïts (C-6), i en construcció i ampliació a partir de 1948 a la zona fronterera.¹² Les trinxeres de Cantallops eren unes defenses d'emergència per a la guarnició del poble, si els maquis passaven pel coll de l'Auleda o Puig Neulós. El seu objectiu militar dista molt de les grans planificacions defensives contra un exèrcit convencional motoritzat amb cuirassats i suport aeri. Les obres del *Punto de Apoyo nº 8* són del moment en què, un cop paralitzada la construcció de posicions de vigilància (C-6) comença a executar-se la *Instrucción C-15*, tot endarrerint la línia defensiva fins a la zona de Biure. Quan l'esforç constructiu es dirigeix a la posició de resistència (C-15),¹³ més endarrerida, és quan es construeixen les Grans Guàrdies, unes defenses de caràcter efímer i de contingència, entre les quals podem incloure la de Cantallops.

El novembre de 1944 es preveia que la *Gran Guardia* de Cantallops havia d'allotjar una companyia, composta aproximadament d'un centenar de persones, i el que en un principi eren obres per a fusells metralladors acabà tenint emplaçaments per a armament molt més potent.

La seva funció era la defensa del poble, el control i la defensa del camí que venia de la Muntanya i de l'Auleda, del camí que venia de Requesens pel còrrec de les Comes, de la carretera de la Jonquera (l'actual GI-601) i tallar l'accés en direcció a Capmany com a accés paral·lel a la carretera N-II. D'alguna manera eren fortins policials per a un ús eventual de protecció, refugi i aixopluc de la tropa davant una incursió enemiga. Aquestes obres es van projectar amb bastants diferències a cada

12. Els CR 8, 9, 10 i 11 de l'organització C-6 (1943) es van convertir i adaptar als CR 93, 94, 95 i 96 de l'organització C-15, (1948) que formaven part de l'anomenada *Posición Avanzada* de l'Empordà, que incloïen la defensa de la zona de Capmany (CR 88), Sant Climent (CR 89), Llançà (CR 90), Portbou (CR 91), Rabós -coll de Banyuls (CR 92) i la Jonquera-Agullana (CR 93 a 96).

13. El 1948, com a correcció defensiva de l'Organització C-15 es fan també obres militars a la Jonquera, Capmany, Sant Climent Sescebes, Rabós, Llançà i Portbou, conegudes com la *Posición Avanzada* de l'Empordà (CR 88 a 96) per a defensar millor la frontera de la qual s'havia desviat, amb la Línia P, l'atenció defensiva a la línia de Capmany i Biure, més al sud, entre el Port de la Selva i Sant Llorenç de la Muga (CR 1 a 30). Aquestes obres van aprofitar parcialment les obres ja executades de la C-6 a la Jonquera.

Gran Guardia, ja que no tenien un concepte estratègic global i depenien dels diferents regiments d'infanteria que els van idear. En tot cas, aprofitaven turons amb bona visibilitat per situar armament i aturar temporalment les possibles incursions que es poguessin donar.

Aquestes defenses s'han d'emmarcar també en el context de l'intent d'invasió antifranquista de la Vall d'Aran des del sud de França, l'octubre de 1944, i en la necessitat de salvaguardar espais alternatius a les grans i previsibles vies d'accés protegides amb els grans projectes defensius de la C-15. A efectes pràctics, segons l'opinió del doctor en Història i gran coneixedor del patrimoni històric militar de l'Empordà, Pablo de la Fuente, aquestes obres significarien un indicatiu que demostraria un cert acostament i un treball de col·laboració entre l'Exèrcit i la Guàrdia Civil pel que fa a la seguretat i el control fronterer.

Aquestes obres d'enginyeria militar són anomenades popularment com *les trinxeres* i estan situades al voltant, sobretot, del serrat Capell, un turonet de dos-cents cinquanta metres sobre el nivell del mar que hi ha a la banda nord-oest del poble, a un centenar escàs de metres de les primeres cases situades al vessant nord, est i sud d'aquest pujol.

Són unes defenses a cel obert, amb trinxeres excavades a la roca i emmarcades en molts dels seus límits amb pedra seca. El desplegament responsable de les obres de Cantallops era la Divisió 41 i, com veurem, una secció del *Regimiento de Infantería Jaén 25*. Malgrat que no van ser utilitzades en combat, sí que van ser ocupades per les tropes que les van construir.

Les defenses com les de Cantallops responien a la salvaguarda dels espais alternatius i al control fronterer militar com a suport a la tasca que ja feia el destacament de la Guàrdia Civil al territori (en aquest cas la zona de Cantallops i Requesens).

Imatge panoràmica en direcció sud de la trinxera núm. 4 del serrat Capell (Fotografia: M. Serrano).

DOCUMENTS

Poc després de la publicació del llibre de Pablo de la Fuente i Joan Manuel Alfaro Gil sobre els búnquers de la Jonquera, el 2009, vam tenir l'oportunitat, gràcies als seus coneixements històrics i arxivístics, de tenir accés a la documentació referent a les posicions defensives de Cantallops, procedents de l'*Archivo Intermedio Militar Pirenaico* situat a la Caserna del Bruc a Barcelona i actualment dipositada a l'*Archivo General Militar* d'Àvila.

Aquell mateix any 2009 vam poder fer una inspecció a les trinxeres *in situ* i vam anar descobrint, a la llum d'aquesta documentació, el projecte defensiu de Cantallops,¹⁴ obrint un interessant camp d'estudi i anàlisi i també de reivindicació des del camp del patrimoni i de la seva recuperació dins l'àmbit local.

Entre la Catalana, al voltant del serrat Capell, l'Olivar d'en Blai, Can Doble i Can Xiquet s'amaguen diverses restes de les relativament senzilles defenses militars que es van construir i habilitar a Cantallops durant la postguerra, a partir de 1945, sota el comandament i la supervisió del *Regimiento de Infantería Jaén 25 - 2º Batallón - 3ª Compañía*.¹⁵

En el moment en què es van dur a terme aquestes obres militars, feia poc més de cinc anys que havia acabat la guerra i el control fronterer era intens, així com la previsió d'una possible invasió procedent de França en relació amb la Segona Guerra Mundial. El poble tenia al voltant dels cinc-cents habitants, nombre que va anar disminuint fins al voltant dels tres-cents actuals, i produïa sobretot blat, oli, vi, suro, carbó i llenya. A banda de la presència de l'Exèrcit, diverses dotacions de forces de la Guàrdia Civil, amb caserna a Cantallops i vigilància a Requesens,¹⁶ exercien, conjuntament amb els alcaldes, capellans i *Jefes locales del Movimiento*, el control social, militar i polític en aquesta zona.

El context de la Segona Guerra Mundial en aquesta zona fronterera interessa sobretot per l'intent d'invasió per part dels maquis comunistes per la Vall d'Aran l'octubre de 1944, la incessant activitat guerrillera antifranquista i també el pas d'evadits i refugiats de guerra de França que passaven la frontera amb una intensitat especialment alta a la zona de l'Empordà, per la facilitat d'accessos i

14. Un dia d'un fred hivernal amb forta tramuntana, el 15 de desembre de 2009, ens vam trobar els historiadors Pablo de la Fuente i Joan Manuel Alfaro Gil, tots dos treballadors en aquell moment vinculats a la Fundació Fortaleses Catalanes (Figueres), l'historiador Lluís Serrano i jo mateix i els vam ensenyar les "nostres" trinxeres a través d'un recorregut per la part més important de les restes defensives de la *Posición nº 8* seguint els croquis i interpretant sobre el terreny les indicacions teòriques de la documentació històrica.

15. El *Regimiento de Infantería "Jaén" 25*, també anomenat "*El Maestro*", és un regiment d'infanteria de l'Exèrcit de Terra espanyol fundat l'any 1537 com a *Tercio de Saavedra*. Actualment s'anomena *Agrupación de Infantería "Jaén" nº 25*.

16. *Archivo Histórico de la Guardia Civil* (AHGC). Historials de la 131 i 240 Comandància de la Guàrdia Civil, dins Josep Calvet "Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial". *Annals de l'IEE* núm. 37 (2004), p. 151-185.

passos fronterers. És per aquest motiu que alguns dels pobles de la frontera empordanesa es van considerar com a posicions on fortificar les tropes i la Guàrdia Civil en cas d'invasió de baixa intensitat com la de la Vall d'Aran.

A partir de les investigacions del doctor en Història per la Universitat de Lleida (UdL) Josep Calvet, un dels historiadors que millor ha estudiat l'episodi històric del pas de refugiats i evadits de França a través dels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial, s'estima que un màxim de 80.000 persones van travessar la frontera francesa dels Pirineus entre 1939 i 1947.

Aquests refugiats (francesos, canadencs i jueus) van variar amb l'evolució dels esdeveniments de la guerra, però sobretot eren francesos que es volien incorporar a l'Exèrcit aliat, jueus i famílies evitant l'holocaust, antifeixistes procedents dels països ocupats pels nazis, pilots de l'exèrcit de l'aire aliats (americans i britànics sobretot), francesos que volien evitar el treball obligatori alemany (STO) i fugitius nazis al final de la guerra.

Un dels passos fronterers més accessibles i utilitzats per aquests refugiats van ser els de la zona de l'Empordà (Maçanet de Cabrenys, Agullana, la Jonquera, Cantallops, Requesens, Espolla, Rabós, Portbou, i els seus passos i colls fronterers). Segons els estudis de Josep Calvet, entre març de 1943 i juliol de 1944, es van produir a Cantallops, per part de la *240 Comandancia de Fronteras*, les detencions de 123 persones.¹⁷ Altres dades de l'*Archivo General Militar de Ávila*,¹⁸ però, donen unes dades de 1.182 detinguts a Requesens, xifres que mostren la magnitud del pas de refugiats per aquesta zona entre 1940 i 1945.

També va ser aquesta zona un dels passos de trànsit de les diferents accions clandestines dels maquis, que eren considerades pel règim dictatorial com un problema d'ordre públic equiparat a la delinqüència comuna i del qual s'encarregava la Guàrdia Civil.

Les incursions guerrilleres, disperses i de baixa intensitat, protagonitzades per les agrupacions guerrilleres a Catalunya van ser freqüents fins als anys cinquanta i es van allargar fins a principis de la dècada de 1960, però van tenir als anys 40, sobretot entre 1944 i 1947, la seva màxima activitat i el pas pel Pirineu gironí un dels passos més utilitzats, motiu pel qual la vigilància fronterera es va intensificar.

En el cas de les obres militars de Cantallops, les que finalment es van construir, es va projectar una zona defensiva amb tres seccions. La secció A correspon a la zona anomenada Can Xiquet i una part del serrat Capell, la secció B correspon al serrat Capell i la secció C, a la zona compresa entre el serrat Capell, can Doble i l'Olivar d'en Blai.

17. Dades de Josep Calvet (*Op. Cit.*) a partir de les relacions d'estrangers detinguts per la 240 Comandancia de la Guardia Civil de Fronteras. AHG. Fons Govern Civil. Caixa 340.

18. Dades de Josep Calvet extretes de l'Arxiu d'Àvila - Ministerio del Ejército. Boletín de Información de la 2ª Sección Bis, diciembre 1943. Caixa 20413.

Els diferents emplaçaments d'armament, o *emplazamientos*, a la documentació, i pous de tirador de cada trinxera estaven connectats amb passadissos a l'aire lliure d'un metre de fondària aproximadament (*ramales*, a la documentació) i incloïen, en alguns casos, espais més amplis de dipòsit de munició, de descans i de protecció de la tropa.

La composició teòrica d'un *Punto de Apoyo* com el previst a Cantallops era una companyia, cosa que permet pensar que cada nucli de trinxeres podria albergar unes 15 persones. Si considerem un escamot com una petita unitat militar dirigida per un caporal o un sergent que consta d'una mitjana de 10 homes, entre 7 i 14 generalment, a la posició 8 de Cantallops hi hauria una previsió ideal d'un guarniment d'unes 90 persones (3 seccions de 3 escamots cadascuna), si s'haguessin construït totes les obres previstes inicialment, i una previsió real d'unes 60 (a un escamot per secció construïda, aproximadament), segons es pot extrapolar per les restes d'estructures existents.

Les trinxeres estan formades per set nuclis defensius, cinc a la zona del serrat Capell, un a la Catalana i un a Can Xiquet. Eren defenses a l'aire lliure, sense cobertures de cap tipus –a menys que no es preveïessin eventuais cobertures de fusta en alguns sectors–, de pedra seca, sense ciment per a compactar els murs. Els seus constructors van ser els mateixos integrants del *Regimiento de Infantería Jaén 25*, soldats de lleva,¹⁹ que possiblement no van comptar amb el suport ni la supervisió de membres del *Regimiento de Zapadores nº 4*²⁰ ni del *Regimiento de Fortificaciones nº 3*,²¹ que treballaven a la zona, llavors ja plenament concentrats en les obres de l'organització C-15. Van foradar la roca durant mesos unint diferents punts de tir (pous de tirador i emplaçaments de fusell metrallador, sobretot) amb trinxeres d'entre 1 i 1,50 metres d'alçada i al voltant d'1 m d'amplada en aquests set llocs estratègicament triats per la seva visibilitat i control de La Planella, el coll

19. A partir de 1942 els Batallons de treballadors van deixar de participar en obres d'aquest tipus. Entre 1939 i 1942 van existir diferents tipus de Batallons de treballadors, sota els noms de *Batallones de Trabajadores (BBTT)*, *Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores (BDST)*, *Batallones Disciplinarios de Trabajadores (BDT)* i *Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores Penados (BDSTP)*, depenent del tipus de presoners que fossin. Aquestes organitzacions de repressió, violència política i control social estaven pensades per a presoners de guerra republicans que en alguns casos van participar en obres de fortificació militar, entre altres tipus de treballs forçats de construcció i reconstrucció d'infraestructures, per exemple, però només fins al 1942.

20. El *Regimiento de Zapadores nº 4* eren les tropes de sapadors i enginyers de la Divisió 42. El professor Clara apunta que, a més del *Regimiento de Zapadores nº 4* i del *Regimiento de fortificaciones nº 3*, van treballar en la construcció de la C-15, a la zona, els regiments de sapadors 1 (Madrid), 3 (València), 7 (Salamanca) i 8 (Lugo) i el batalló de sapadors de la 52 Divisió, de Jaca.

21. El *Regimiento de Fortificaciones nº 3* era una unitat de construcció no combativa que va arribar al castell de Sant Ferran de Figueres, on tenien la seu, el 1939 i, comandat pel Coronel Francisco Barberán, havia participat en la construcció de moltes carreteres i dels observatoris de Mont-roig (O-1) i Agullana (O-2) que es van adaptar a l'organització C-6. Aquest regiment funcionava com una empresa de construcció militaritzada i és el responsable de la construcció, entre altres obres, dels búnquers de la Jonquera el 1943.

de les Paret, la plana de Cantallops i la carretera de la Jonquera. La seva funció eventual era una primera defensa temporal per frenar una possible invasió procedent del nord, de l'Auleda o de Requesens.

La documentació d'arxiu relativa a la *Posición nº 8* explica els punts forts i els punts febles de Cantallops i Requesens com a posició militar estratègica, positiva pel que fa a la confluència de camins i negativa en relació amb la situació respecte a la muntanya i el pla, per la qual cosa situa al castell de Requesens en "*condiciones inmejorables para el establecimiento del punto de apoyo*".

La documentació, signada a Espolla el 4 de gener de 1945, també fa referència a les armes que s'hi preveien, a la distribució de forces de la companyia d'infanteria, a l'armament previst als punts defensius establerts dins del poble²² i als croquis panoràmics i mapes generals de la posició defensiva.

Croquis panoràmic del Punto de Apoyo nº 8 (Cantallops) desde supuesto frente enemigo. Regimiento de Infantería Jaén 25 2º Batallón. *Vista de Cantallops desde de la Planella*. (Archivo General Militar d'Àvila, AGMAV, M.2061,3 – Document 08/03/054).

Quant a la documentació del *Punto de Apoyo nº 8*, relativa a les obres construïdes, especifica les diferents missions, principals i eventuais, de cadascun dels tres escamots o *pelotones* de cada secció (A, B i C, com hem dit) en què es dividia la posició de Cantallops: *Esta defensa está constituida por la expresada Compañía, repartida en los distintos puntos señalados en el croquis*.

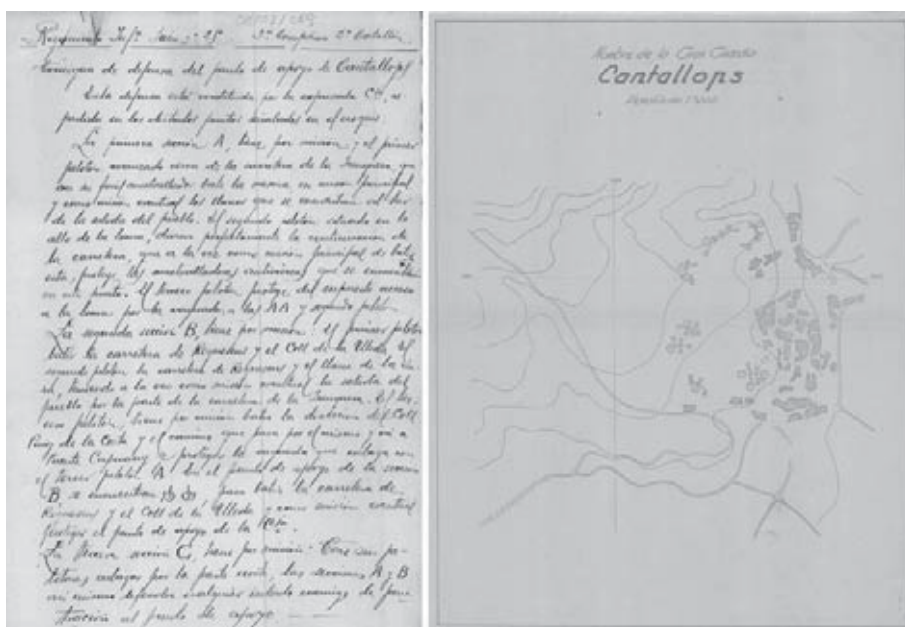
Pel que fa a les missions de les diferents seccions, la secció A, situada al voltant de Can Xiquet i el serrat Capell, tenia com a missió abatre la carretera de la Jonquera.

22. Pel que fa a l'armament d'aquest desplegament teòric i no executat de la *Posición nº 8* al poble, hi havia prevista *Una Compañía de Infantería con su armamento peculiar, Cuatro A.A.A., dos cañones de infantería 7,5, dos morteros de 81 mm*.

La secció B, situada al Serrat Capell, tenia per missió abatre el camí de Requesens i del coll de l'Auleda, la ribera, el camí de Capmany i la part inicial de la carretera de la Jonquera.

I la secció C, que enllaçava per la banda nord les seccions A i B i estava situada entre Can Doble, el Serrat Capell i l'Olivar d'en Blai, tenia com a missió donar suport a les altres seccions i *defender cualquier intento enemigo de penetración*.

El tipus d'obres del *Punto de Apoyo n° 8* són emplaçaments de fusell metrallador, emplaçaments de morter de 81 mm i trinxeres amb pous de tiradors. El tipus i el nombre d'armes d'infanteria previstes eren nou fusells metralladors, quatre metralladores antiaèries –per a ser utilitzades amb foc terrestre com a metralladores pesades–, un morter de 50 mm, dos de 81 mm i dos canons de 75 mm. El plantejament inicial, a finals de 1944, preveia pocs emplaçaments d'armament relativament senzills que van acabar ampliant-se i complementant-se amb previsió de més i millor armament.

Consigna de defensa del Punto de Apoyo de Cantallops, a l'esquerra. A la dreta, Plànol Escala 1:5000 de la Gran Guardia Cantallops, planificació inicial de set posicions defensives previstes a Cantallops (serrat Capell). De les dibuixades en aquest plànol, que es pot datar de finals de 1944, se'n van acabar construït quatre. Aquest plànol només inclou emplaçaments per a fusells metralladors i pous de tirador. (Archivo General Militar d'Àvila, AGMAV, M.2061,3).

TESTIMONIS

A Cantallops, com a la resta de pobles fronterers, hi havia un important desplegament d'efectius de les forces i cossos de seguretat de l'Estat. Joan Florensa²³ (Bellpuig, Lleida, 1922) va fer una part del servei militar (de vint-i-quatre mesos) a Cantallops el 1944 com a membre del *Regimiento de Infanteria Jaén 25* i recorda que entre finals de 1944 i principis de 1945 encara no existien les trinxeres. Segons Florensa, les seves funcions com a soldats eren de vigilància i control dels maquis, ja que tenien llocs de vigilància al campanar i també a les entrades del poble. Les feines de construcció de les trinxeres van suposar un gran esforç per als soldats divisionaris, ja que les condicions de vida eren dolentes i les cavitats de les trinxeres eren relativament grans i comprenien una extensió bastant àmplia de buidatge de pedra, bàsicament granits.²⁴ El lloc central i de referència de la companyia de soldats que estava a Cantallops era a l'edifici de les escoles.

Segons Joan Campsolinas²⁵ (Cantallops, 1936) els controls militars als accessos al poble eren a tres llocs. El primer, a l'entrada de la carretera de la Jonquera (GI-601), al lloc anomenat *la barraca dels soldats*, de la qual encara queden vestigis i fonaments de pedra, situats ben a prop d'on actualment hi ha una creu processional amb base de granit, que hi fou traslladada a finals dels anys 60 del segle xx. El segon, al lloc anomenat *Les Mosqueteres*, al camí vell de Requesens (a la vora del xalet de can Cases), on sembla que també hi havia alguna mena de construcció o garita les traces de la qual no s'han detectat. I el tercer, a l'Olivar de l'Obra (a l'inici del camí dels Solés i el camí veïnal de Vilartolí i Sant Climent Sesebes) on, sense barraca, també s'hi feien controls que, bàsicament, tenien com a objecte els veïns que anaven i venien dels seus camps, vinyes, olivars i horts amb la seva corresponent documentació de "*salvoconducto*".

Àngel Gumbau²⁶ (Cantallops, 1938) recorda quan van construir les trinxeres del sector de la Catalana, ja que la seva família vivia prop d'allà. Explica que durant les nits, al llarg d'una setmana, barrinaven la roca per foradar-la i avisaven els veïns que tinguessin cura de posar-se sota les obertures i no a les parts centrals de les habitacions de les cases, que estaven a escassos 100 m de distància de la zona d'obres i perforacions, que es feien primerament amb explosius i posteriorment a pic i pala. Generalment posaven els explosius a la nit i l'endemà desenrunaven i així successivament dia rere dia.

23. Informació fruit de l'entrevista telefònica amb Joan Florensa, efectuada en dues sessions durant el gener de 2016.

24. Els espais on estan situades la major part de les trinxeres són de la unitat geològica GI1 (Leucogranits. Carbonífer-Permià. Era Paleozoica). Font: Base de dades geològiques 1:50.000 (BG50M_v1r1, 2007), ICC).

25. Informació fruit de l'entrevista oral efectuada el desembre de 2015.

26. Informació fruit de les entrevistes orals efectuades entre el març i el juliol de 2016.

La relació entre els veïns i el centenar de soldats i guàrdia civils que anaven i venien, alguns dels quals es quedaven més temps, era fluida i s'hi relacionaven de grat o per força, s'ajudaven i convivien fins al punt que es registren enllaços matrimonials entre soldats i noies del poble.

A l'hora de cuinar, cosa que feien sobretot en una casa del carrer Figueres, el carrer principal del poble, anomenada can Mariano, i també a can Cusí, a la Plaça, tenien sort dels veïns que els solien ajudar prestant-los estris de cuina i aliments. Altres grups de soldats s'estaven allotjats en una casa del camí vell de Requesens, a can Grata, habitatges on vivien grups de soldats, tot i que la majoria s'estaven a l'edifici inacabat de les escoles. Les diferents persones entrevistades coincideixen en l'ajuda als soldats en qüestions de la vida quotidiana, que cal entendre sobretot com accions de solidaritat veïnal. Durant el temps que els diversos reemplaçaments d'aquest regiment van estar al poble, les obres més destacades van ser l'obertura o millora de carreteres properes al poble amb funcions de pistes militars vinculades a temes d'estratègia i defensa. Una d'elles és la carretera nova a Requesens per la Planella, que estalviava els revolts de l'antiga carretera. Les altres, com la carretera de Requesens al pla de l'Arca, passant pel collet Fondo i per la serra de les Canals, la pista de Vilartolí a Requesens per la zona anomenada Els Mesclans i la carretera de Requesens al Puig Neulós van ser executades al llarg dels anys cinquanta del segle xx pel *Regimiento de Zapadores n° 4*.

Segons Antoni Freixanet i Maria Payrot (Cantallops, 1934) els soldats es van integrar al poble i fins i tot feien alguns jornals amb els pagesos. La Maria recorda que quan van treballar fent les trinxeres hi anaven en formació militar. També recorda que hi havia soldats dedicats a fer pa en un dels forns del poble per abastir els soldats i que, gràcies a la bona relació entre el capellà Francisco Casanovas i l'estament militar, es va donar el cas que el *Regimiento de Infantería Jaén 25*, va arranjar l'empedrat de la placeta i l'escala d'accés a l'Església.²⁷ També sembla que és en aquests anys que es va eixamplar l'entrada del poble (cal Pito) amb la intervenció laboral dels soldats.

Segons Florensa, el centenar d'homes militaritzats que hi havia el 1944 estava compost per un tinent, un alferes i dos o tres sergents que sembla que no apareixien sovint, ja que eren a casa seva, on tenien els respectius despatxos, en cases de lloguer. Les seves funcions eren quatre: fer guàrdia a diferents punts del poble, fer de reserva, *retén*, (tropa de reforç en un destacament), cuinar i netejar. Pel que fa a les armes, estaven en molt mal estat i no hi havia dipòsit de munició ni armes pesades. La Companyia tenia un armament lleuger en males condicions

27. Segons Freixanet, durant les obres de reforma dels esglaons d'accés a la placeta de l'església, aproximadament el 1946-47, es va descobrir una tomba i les obres es van aturar. El testimoni no recorda què se'n va fer de les restes de l'antic cementiri medieval, però possiblement es degueren fer desaparèixer o apartar per tal d'acabar les obres.

i la mínima munició. Pel que fa als transports i les comunicacions, no recorda com ho feien, però suposa que els comandaments tindrien les seves vies. Sembla que no tenien cap mitjà de transport, només una mula del batalló que utilitzaven per a anar a buscar llenya als boscos de Cantallops i Requesens.²⁸

Pel que fa al camp de l'oci, l'entreteniment i la cultura, els soldats van organitzar una representació teatral als volts del 1948,²⁹ a la sala de la Societat "La Concòrdia", acte del qual els veïns recorden que es va arranjar i millorar el local i que era ple de banderes. També va tenir lloc, a la mateixa època, una *corrida de toros* amb vaques de la propietat de Requesens a la plaça Major.³⁰

Tot indica que la presència de soldats al poble es pot datar entre el 1939 i el 1950-52. Després van continuar sent presents a la zona fins a finals dels anys 50, però ja des del castell de Requesens, des d'on van treballar en tasques de vigilància i construcció de carreteres forestals a les proximitats de la frontera.

DESCRIPCIÓ

Actualment es poden identificar les defenses tot resseguint amb molta fidelitat els plànols i croquis produïts pels enginyers militars i delineants, que van dibuixar, aproximadament i amb un remarcable caràcter artístic, els relleus i les posicions militars a fi de documentar i justificar les obres de defensa. Aquests il·lustradors militars van deixar interessants testimonis documentals del paisatge de l'Alt Empordà de la postguerra, com testimonien alguns dels croquis inclosos a la documentació.

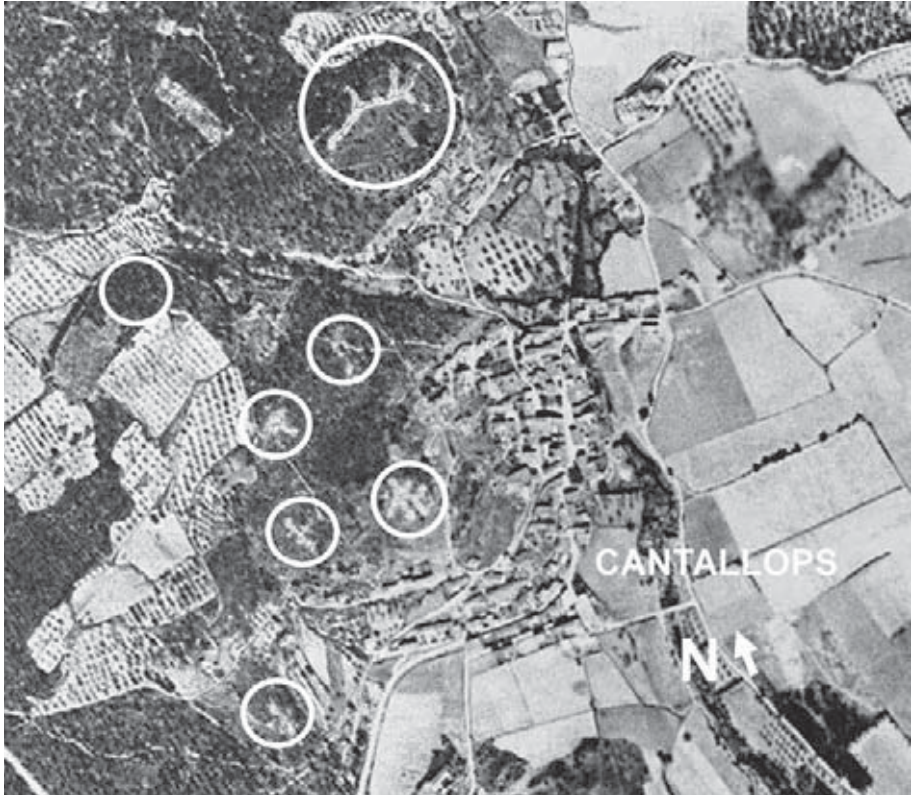
Les obres, com es pot veure a la foto, estan repartides en dues zones, el serrat Capell-can Xiquet i la Catalana. Les defenses de la primera zona se situen bàsicament en punts alçats respecte al poble al voltant del serrat Capell, situat a uns 250 metres sobre el nivell del mar, és a dir, uns 50 metres per sobre del nivell de la plaça Major del poble. Això fa que des d'aquest pujol, on està desplegat, es pugui albirar, a nord, est i sud, la major part de l'urbanisme local. Des del serrat Capell es veuen perfectament tots els accessos principals al poble, des de tots els punts cardinals.

A la zona de la Catalana, actualment només resten tres emplaçaments de fusell metrallador, però tant els veïns de la zona com les fotografies aèries de 1946 (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, ICGC) mostren també un circuit de

28. A més de tenir només un cap de bestiar com a transport, sembla que només un soldat, conegut com a *Tarzán*, segons explica Florensa, podia fer obeir aquella mula.

29. L'obra que es va representar, segons recorden els veïns com la Maria Payrot, va ser *El soldado de San Marcial*, de 1885, escrita per Valentín Gómez i Félix G. Llana, un *Melodrama en cinco actos y en verso...* ambientat a la Guerra de la Independència de 1808.

30. Segons recorda Joan Campsolinas, els soldats van tancar la plaça Major amb fustes i bales de palla i es va fer un correbou.

Ortofotomapa de 1946 amb la situació de les trinxeres del Punto de Apoyo nº 8 (Institut Cartogràfic de Catalunya, ICC).

trinxeres que connectava aquests dos emplaçaments i un tercer emplaçament situat al mig dels dos primers que, igual que les trinxeres d'aquest sector, possiblement van ser reomplertes de pedres i sorra a partir dels anys 60 del segle xx per part dels propietaris de les finques que ocupaven. Aquest sector no està inclòs en alguns plànols i mapes adjunts a la documentació, per la qual cosa és possible deduir que fos una obra complementària posterior al projecte inicial.

En general són obres rústiques, de pedra seca sense morter i amb poca cura en els acabats, però hi ha algunes parts excepcionals amb un millor treball de la pedra amb parets de contenció i acabats rectilinis, sobretot en alguns pous de tirador, que són rectangulars i alguns emplaçaments semicirculars.

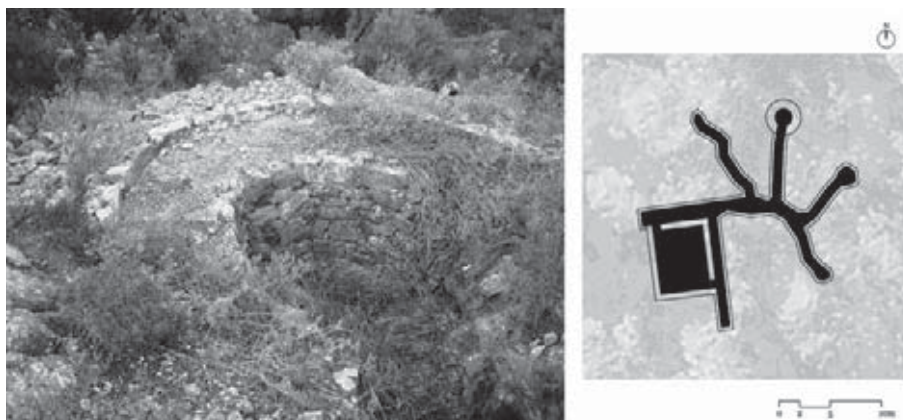
GRAN GUÀRDIA NÚM. 8 . CANTALLOPS

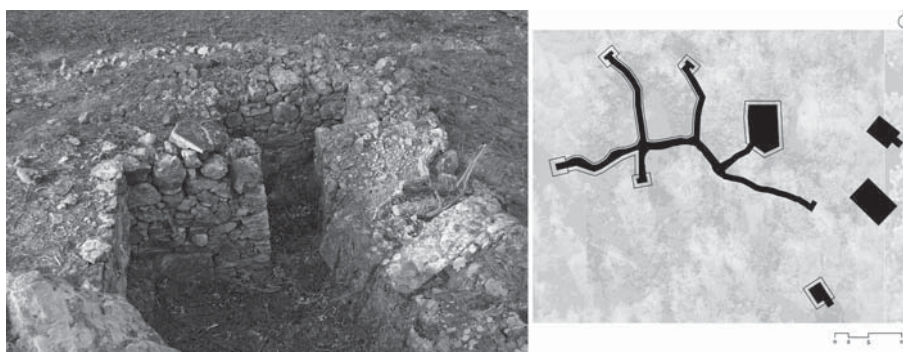
Planimetria: Adela Geli-Antolí
Treball de camp: Miquel Serrano i Jiménez

0 50 100 200m

Mapa de la Gran Guàrdia de Cantallops. Planimetria d'Adela Geli a partir del treball de camp de Miquel Serrano.

Trinxera núm. 3. Detall de l'emplaçament de canó antitanc. (Fotografia de Miquel Serrano i planimetria d'Adela Geli).

Trinxera núm. 4. Detall vista d'un pou de tirador amb forma de T. (Fotografia de Miquel Serrano i planimetria d'Adela Geli).

CONCLUSIONS

Les defenses de Cantallops, tot i que tenen una importància relativa en comparació amb el gran sistema defensiu principal de l'*Organización Defensiva Pirineos*, van jugar el seu petit paper en el context de la postguerra i la Segona Guerra Mundial dins de l'organització de la defensa militar d'aquesta zona fronterera.

La idiosincràsia d'aquestes defenses la marquen el context històric i el fet d'estar situades entre les dues grans fases del gran projecte defensiu de la zona, com a desplegament de divisió per a preveure la cobertura i l'autodefensa fronterera

davant d'una possible invasió similar a la de la Vall d'Aran protagonitzada, en aquest cas, per una hipotètica partida de guerrillers per la zona de Requesens i del Puig Neulós.

Amb aquest article hem volgut aportar la publicació de la documentació donant un context i una explicació a la documentació existent, la descripció dels emplaçaments, la seva ubicació en relació amb l'estratègia militar i històrica del moment i l'impacte que va tenir la convivència dels militars al poble durant aquells anys, entre 1939 i 1958, des de la construcció de les trinxeres fins a la construcció de carreteres passant pels matrimonis entre soldats i cantallobenques que van sorgir de l'estada dels militars al poble.

Les trinxeres són actualment unes restes arqueològiques que poden servir per a explicar la història de la postguerra a Cantallops, un moment, entre 1939 i mitjan dels anys 50, en el qual gairebé una cinquena part de la població eren soldats i militars que vivien a Cantallops, que vivien amb els veïns, que en moltes ocasions hi van establir relacions d'amistat i matrimonis.

Però aquest article també té la voluntat d'avançar en la recuperació del patrimoni històric i cultural i promoure la declaració de les trinxeres com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL), entre altres elements del patrimoni local, pendent de fa anys, i avançar en la revaloració patrimonial i adequació al marc del turisme cultural d'aquests elements arquitectònics defensius i militars.

BIBLIOGRAFIA

- ALFARO GIL, Joan Manuel i FUENTE, Pablo de la, *Dues hores... als búnquers de la Jonquera*, Girona, Fundació Fortaleses Catalanes, 2008.
- ALONSO RODRIGUEZ, Henar, *La «Organización Defensiva de los Pirineos»: Identificación, organización y descripción de la documentación en el Archivo General Militar de Ávila*, dins *Boletín Informativo Sistema Archivístico de la Defensa*, 18 (diciembre de 2010), p. 33-37.
- BLANCHON, Jean-Louis; SERRAT, Pierre; ESTEVA, Lluís, *“La Línea P” La ligne de fortification de la chaîne des Pyrénées*. Fortifications & Patrimoine n° 2. BBC Editions. 1ère année. Abril 1997, p. 43-50.
- CASTAÑER MARQUARDT, Gustavo, “El fondo documental de la Línea de fortificación Pirineos. Documentación referente a Cataluña y Aragón custodiada en el Archivo Intermedio Militar Pirenaico”, dins *Boletín Informativo Sistema Archivístico de la Defensa*, 11 (juny de 2006), p. 9-12.
- CALVET, Josep, “Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial”. *Annals de l'IEE* núm. 37(2004), p. 151-185.
- CALVET, Josep, *Les muntanyes de la llibertat. El pas d'evadits pels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial*. Barcelona, l'Avenç, 2009.

CLARA, Josep, *Els Maquis*. Guies dels Quaderns de la Revista de Girona núm. 36. Diputació de Girona -Fundació Caixa de Girona, Girona, 1992.

CLARA, Josep, "Quan la frontera era abans de la frontera i calia un salconduit especial", dins *Temps de postguerra. Estudis sobre les comarques gironines (1939-1955)*, Girona, 2000.

CLARA, Josep, *Els fortins de Franco. Arqueologia militar als Pirineus catalans*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2010.

CLARA, Josep, *Nazis a la frontera dels Pirineus Orientals*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2016.

COBOS, Antoni; SERRANO, LLUÍS; SERRANO, Miquel, *Cantallops*. «Quaderns de la Revista de Girona», núm. 133, Sèrie Monografies locals núm. 80. Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, 2007.

GELI ANTICÓ, Adela, *Recórrer la Garriguella fortificada. Desxifrant els búnquers: Arquitectura i paisatge*. Institut d'Estudis Empordanesos i Adela Geli, 2016.

FONTS

Entrevistes (gener-novembre 2016)

Joan Florensa (Bellpuig, Urgell, Lleida, 1922)

Joan Campsolinas (Cantallops, 1936)

Mònica Corsellas (Cantallops, 1943)

Àngel Gumbau (Cantallops, 1938)

Antoni Carbonell (Cantallops, 1937)

Josep Carbonell (Cantallops, 1933)

Antoni Brugat (Cantallops, 1922)

Antoni Freixanet (Cantallops, 1934)

Maria Payrot (Cantallops, 1934)

Documentació d'arxiu

Archivo Intermedio de la 3ª Subinspección General (Pirenaica)- Archivo Intermedio Militar Pirenaico (AIMP). Documentació relativa al Regimiento de Infantería Jaén nº 25: 08/03/049 - 08/03/050(I) - 08/03/050(II)- 08/03/051 - 08/03/052- 08/03/053 - 08/03/054- 08/03/055 - 08/03/056 - 08/03/057

Que actualment està dipositada a l'Archivo General Militar de Àvila

- AGMAV,M.2061,3 / Planos de la línea de vigilancia de los Pirineos del Regimiento de Infantería Jaén nº 25 / 5 Mapes [S/F] / Capitanía General de la IV Región Militar. Estado Mayor.

- AGMAV,C.3323,1,2 / Gran Guardia de la Junquera

